

Ik ben inmiddels in Berlijn geweest, in dit Berlijn dat alle voortreffelijkheid, bedrijvigheid en bekwaamheid van de wereld in pacht heeft en in mijn arme ogen toch alleen maar op een monsterlijke machine lijkt die – bij voorkeur onder een geweldig vertoon van geraas en gedreun – niets presteert. Om op dit punt niet vooruit te lopen: nee, ik geloof niet in deze vaak geroemde kolossale Berlijnse werkdrijf. Ik ken dit ‘telefoneren met handen en voeten’ wel, die dikke agenda’s die tot drie maanden vooruit elke minuut bezet zijn met zaken en ‘besprekingen’. Ik ken dit organiseren tot elke prijs, deze wanhopige hang naar een pseudo-Amerikanisme en naar een sergeant-van-de-week-discipline die de afschuw van de hele aardbol opwekt. Zolang dit ongelukkige land zich door deze hopeloze stad laat vertegenwoordigen, stort het zich steeds weer in buitenlandse politieke rampen. Ik geloof niet dat er achter de pretentie van Berlijn, de hardst werkende stad van Duitsland te zijn, zoiets als substantie schuilgaat. Ik geloof in een hysterische bezigheidsdrang, die waarschijnlijk de vlucht voor de eigen zielloosheid weergeeft... Ik geloof in de bluf die iedere slavendrijver van twee typistes tot ‘meneer de directeur’ verheft, de schuur van elke huurkazerne tot ‘tuinhuis’, elk zwendelaarsgesprek over een partij bouillonblokjes tot ‘conferentie’. Ik geloof graag in datgene wat aan Berlijn werkelijk substantieel is, wat betrouwbaar is en werkelijk iets presteert – in de arbeider in Berlijn-oost, in de tramconducteur, de postbode en de expeditieknecht. Ik geloof in die taxichauffeur die me laatst, toen ik een auto naar een afgelegen voorstad nodig had, als een goede zorgzame vader waarschuwde voor de hoge kosten en me, hoewel hij me gemakkelijk had kunnen afzetten, in een uiting van Pruisische zuinigheid de tram aanried... O ja, ik geloof in de knorrige betrouwbaarheid van de Berlijnse huisbewaarster. Ik geloof in de humorist die het op zijn massieve voetstuk zo opgewonden met de degen zwaaiende standbeeld van Blücher van het opschrift ‘En waag het niet om hierboven te komen!’ voorzag. Ik geloof niet in die ontstellende zwam die zich hier al negentig jaar heeft vastgezet... in die zonnebrildragende vrouwen van het westelijk stadsdeel die met metersbrede achtersten, met boezems van twintig kilo en op hoge hakken de dame uithangen... in de reeds genoemde meneer de directeur met de volle agenda, in de aanstellerij en het gedoe van al deze boekhouders, octrooiaanvragers en loterijcollecteurs, die met hun drievoudig gesloten en symbolisch grote aktetassen het air van gezantschapssecretarissen hebben, terwijl er in hun leren tas toch alleen maar drie jammerlijke broodjes kaas zitten.

Typisch voor Berlijn is alles wat van hieruit de wereld in gebazuind wordt. Het lijkt heel wat, maar houdt niets in: de hang naar constructieve vormen zonder soliditeit van materiaal en uitvoering; de leerling-monteur die boven degelijk vakwerk verheven is en zich meteen maar op het construeren en uitvinden toelegt, de kindervagen in gestroomlijnde vorm met gebarsten kunstleer, de ‘praktisch’ geconstrueerde zaklantaarns met gammel binnenwerk. De hier uitgebroede ‘nieuwe zakelijkheid’ die het liefst zelfs ledikanten en bureaus in gewapend beton zou willen laten uitvoeren en met dat alles sentimenteler is dan de bekende ‘zodenbank bij het ouderlijk graf’ en de legendarisch geworden ‘volle baard van keizer Frederik’. De ‘goedkope bouwwijze’ en de rotzooi die zich achter de benaming ‘materiaal’ verbergt, het kostuum van papiervezelstof dat geen warmte geeft en niet gereinigd kan worden. Ten slotte het met zwavel, suiker en alle duivelskunsten van IG Farben behandelde ratelslangengif dat in de restaurants van het westelijk deel van de stad als wijn wordt verkocht. Dit brouwsel dat ergens op moet lijken, naar iets moet ruiken, pittig en lekker moet zijn, niets mag kosten en de argeloze mens de volgende ochtend een monsterlijke kater

bezorgt.

Nee, ik geloof niet dat er veel steden zijn waar in de kantoren met nutteloos georganiseerd, met intellectualistisch ‘als’ en ‘maar’, met overvloedig gepraat en met directoraal kabaal zoveel tijd verknoeid wordt als juist in Berlijn. Een zeer bekende en uitzonderlijke energieke filmschrijver vertelde me: “Als ik met mijn voorstellen naar Babelsberg geroepen word dan vind ik daar om een grote groene tafel zeven oudere heren met zeer hoge bloeddruk bijeenzitten die stuk voor stuk een pillendoosje voor zich hebben staan en die aanvankelijk allemaal laaiend enthousiast zijn. Dan, als alles in kannen en kruiken lijkt te zijn, duikt op de achtergrond een jonge dramaturg op met een uilenbril... een van het soort dat in wezen zijn volledige overbodigheid inziet en met veel moeite dingen verzint om zijn schamele salaris van driehonderd mark althans een schijn van rechtvaardiging te geven... hij staat op en werpt tegen dat het ontwerp weliswaar uitstekend is, maar dat het ene punt de Duitse tapijtfabrikanten voor het hoofd zou kunnen stoten en het andere punt voor marsbewoners, aspirant-ambtenaren en stenotypistes met onvoltooide middelbare schoolopleiding jammer genoeg onbegrijpelijk zou kunnen zijn. Het tegenargument, dat wie alles wil dekken de facto helemaal niets dekt, haalt niets uit. Nu is voor de oudere heren het signaal gegeven om uit hun lethargie te ontwaken en hunnerzijds ter wettiging van hun navenant hogere salarissen bezwaren te verzinnen. Iedereen breekt er zich nu het hoofd over hoe hij van zijn kant een ‘als’ en ‘maar’ zou kunnen uitbroeden en zo beginnen die martelende, iedere filmschrijver welbekende Babelsbergse weken, waarin al rokend, langs elkaar heen pratend, telefonierend, lunchend en steeds opnieuw confererend geleidelijk aan het hele ontwerp overhoop wordt gehaald. Ten slotte komt men onder zorgvuldige uitsluiting van elk *natuurlijk* verband tot steeds ingewikkelder verzinsels, waarin men volgens het principe ‘waarom iets eenvoudig doen als het ook moeilijk kan’ probeert op de maan te klauteren. Tot ten slotte het hele college rijp is voor het gesticht, tot het hele monsterbouwwerk van intellectualisme en impotentie onder zijn eigen onmogelijkheid ineens stort en men opgelucht eindelijk de ‘eenvoudige, gezonde, aan alle kanten duidelijke uitweg’ vindt, die dan precies overeenstemt met het eerste uit spontane ingeving geboren voorstel. Met veelvuldige verontschuldiging, met welwillend schoudergeklap en ook wel met vertoon van een lichte schaamte, geeft men dat uiteindelijk toe. Het jammere is nu wel dat intussen het eerste initiatief verprutst is en dat er van de drie ter beschikking staande maanden vier volle weken met nutteloos gepraat verknoeid zijn: weken die straks met overhaast en vluchtig werk weer moeten worden ingehaald.”

Is dat niet Berlijn? Werd niet volgens ditzelfde principe in deze intens hopeloze stad al zestig jaar alles... economie, kunst en niet in de laatste plaats ook hoge politiek bedreven? Een lid van de generale staf vertelde mij onlangs een incident dat zich in de hete zomer van 1917 aan het Balkanfront heeft afgespeeld. “Het was”, zo vertelde hij, “in juli. We lagen onder nogal zware druk en wisten vaak werkelijk niet hoe we ervoor stonden. Ik werd een keer in de korte lunchpauze weggeroepen met de boodschap dat de baas in hoogst eigen persoon aan de telefoon was. Ik herkende Ludendorffs stem, kon hem ook, ondanks de geweldige afstand, goed verstaan en was daarom des te meer verbaasd toen uit de telefoon, van ver weg over de Vogezen, de Donau, de Rijn en het Balkangebergte steeds weer de vraag kwam: ‘Hebt u aardbeien?’ Ik wist werkelijk niet wat onze heer en meester bedoelde, of hij naar het dessert bij onze magere lunch informeerde of dat hij, neem me niet kwalijk, excellentie, *in de lorem* was... Ik begreep pas na een poos van pijnlijk wachten wat hij

eigenlijk wilde... Hij had namelijk gehoord dat er bij ons een gunstige bodemgesteldheid was voor aardbeienteelt. Hij had aan de Duitse economie gedacht en aan een passende bezigheid voor de in rust liggende Duitse troepen en wilde dat we aardbeienkwekerijen aanlegden en met de opbrengst daarvan de Duitse munt zouden steunen. Dat ik hem over de zware druk op ons front en over de onmisbaarheid van ook maar één enkele man vertelde, hielp niets: hij wilde met alle geweld zijn aardbeienkwekerijen hebben. Die kreeg hij dan ook. We moesten voor de vereiste werkzaamheden soms troepen aan het front onttrekken die daar dringend nodig waren. We deden het met bezwaard gemoed en hadden achteraf de grootste moeite om de aldus ontstane gaten weer op te vullen... Hij kreeg echter zijn aardbeienkwekerijen en het jaar daarop ook een rijke oogst die hij in Berlijn tot conserven wilde laten verwerken en in het buitenland wilde laten verkopen. De oogst, die werkelijk voortreffelijk was, werd onder zware belasting van de toch al overbelaste spoorwegen geëxpedieerd en kwam ook in Berlijn aan, maar was helaas totaal verrot en beschimmeld, zodat alles tot op de laatste kilo moest worden weggegooid.” Tot zover mijn zegsman.

Ik heb vandaag in de kleine Italiaanse bodega in de Anhalterstraße gesoupeerd. Ik heb daar vier stomdronken hogere SA-mannen gezien die de waard, die lijkt op een vleesgeworden operafiguur van Verdi, en zijn Napolitaanse kelners vanwege de zo pas gesloten Duits-Italiaanse vriendschap telkens weer het woord *collaborazione* in de oren brulden, hetgeen waarschijnlijk het enige Italiaanse woord was dat ze kenden. Achter me speelde zich intussen nog een andere, akoestisch niet minder uitbundige scène af. Daar waren namelijk twee Berlijnse dames wegens een op de stoelleuning gedeponeerde en op de grond gegleden avondmantel in conflict geraakt. Terwijl de een de ander ervan beschuldigde de mantel op de grond te hebben gegooid en van haar eiste dat ze het kledingstuk weer zou oprapen, krijste de ander, terwijl deze Napolitaanse boeven erbij stonden te grijnzen, de gevleugelde woorden: “Neem me niet kwalijk, dame, ik ben een Duitse vrouw!” in haar gezicht. Zo gaat het in Berlijn.

Dicht bij het Anhalter Station lig ik, uitgeput van het kabaal van deze continu doordraaiende mallemlen, in een hotel dat is ingericht met massaal geproduceerde kunstnijverheid uit de laatste vooroorlogse jaren. Het hotel lijkt uit louter vingerdikke gepleisterde muren te zijn opgetrokken. Als ik hier in mijn broeiwarme cel op de vierde etage, het woord ‘Nee!’ alleen maar iets luider dan gewoonlijk zou uitspreken, dan zou vast en zeker uit de diepte van de eerste verdieping een zware en Balkanachtige bariton antwoorden met: “Nou, ik zou er nog maar eens over denken”. Zo staan de zaken hier in de stad Berlijn! Alles wat hier in bloei staat, is rubriek en formule, is nummer en sjabloon, met daarbij nog die afschuwelijke armoede die geen eenvoud maar alleen maar verslagenheid en ellende baart. Krap en schraal, dat is het devies van dit land.

Toen ik nog een kind was, las ik over de grenadiers van Frederik de Grote en dat ze allemaal vesten droegen die helemaal geen vesten waren maar rode driehoekige lappen. Aangenaaide houding, schijn en sluwheid en daarbij de ingewortelde illusie iets bijzonders te zijn. En waarom? Omdat ze die roof en vechtlust hebben die altijd met armoe gepaard gaat. ‘Nooit is het voldaan, dit volk; zonder beschaving, zonder vorm, zonder alles wat goed doet en behaagt. Het heeft maar één verlangen: steeds meer! En wanneer het eindelijk te veel genomen heeft, dan zet het dat overtollige opzij en wee hem die eraan durft te komen. Zeeroversvolk dat zijn plundertochten te land uitvoert. Maar altijd met *Te Deums* ter

meerdere eer en glorie van God of het geloof of van het hoogste goed. Want aan vaandelleuzen heeft het dit land nooit ontbroken.’ Zei een intellectueel uit het Rijnverbond dit? Is dit een Beier uit de school van dokter Sigl? Nee, dit is Theodor Fontane, die deze stad voor zich opeist en van wie men zegt dat hij Pruis *pur sang* is geweest. Dat geldt ook voor mij, die op oud-Pruisische bodem, als zoon van een uit Oostenrijk stammende moeder werd geboren.

Ik denk terug. Mijn grootvader (‘Wie kan worden als zijn vader was!’ staat bij Hamsun te lezen)... was een zwijgzame, deftige man, die beschouwend leefde, Christian Garve en Humboldt las, zich op zijn vijftigste uit zaken terugtrok en in *otium cum dignitate* vissend en jagend zijn levensavond doorbracht. Hij vertegenwoordigde de laatste werkelijk conservatieve generatie, was zeer beschaafd, hoogontwikkeld, bereisd en sceptisch jegens alle grote woorden, zelfs die uit de mond van de Hohenzollerns of, zoals men in Oost-Pruisen honend zei, uit ‘Neurenbergse’ mond... Het was de generatie van de Mars-la-Tour-ruiters¹, dik en voldaan teruggekeerd uit de militair fantastische, maar in zijn uitwerking ongelukkigste van alle Duitse oorlogen, want hij veroorzaakte een cesuur. Door een serie huwelijken met rijke industriëlen en handelsexporteurs lieerde de adel zich met hen waardoor beide een ongekende invloed op het staatsbestuur kregen. Men moet niet tegenwerpen dat hetzelfde in Engeland tijdens de vroeg-Victoriaanse periode en in Frankrijk tijdens de Restauratie gebeurde. In Engeland ging het goed, maar voor het op ruilhandel en agrariërs ingestelde Frankrijk bleek het een dodelijk gif te zijn. Ik kan mijn ogen niet sluiten voor het feit dat Bismarck, die in het jaar 1853 op het kerkhof van de in maart gevallen soldaten stond en ‘zelfs de doden geen vergiffenis kon schenken’, achttien jaar later in de spiegelzaal van Versailles hielp om de nationaal-liberale ideologie van deze doden te verwezenlijken, maar dat hij met zijn streven naar industriële welvaart de fundamenteën van de staat die hij zelf had geschapen, ondermijnde. Bülow wiens lijvige memoires ik onlangs heb gelezen, werpt met het citaat *Nul tisserand ne sait ce quil tisse*² op de gebeurtenissen rond Bismarck een licht dat de hele tragiek van deze, tegen de geografie in, voltrokken rijksvorming zeker verduidelijkt. Dit land kon slechts in vorm (om hier dit Spengleriaanse begrip te gebruiken) blijven, wanneer het de economische expansie en het verplaatsbare kapitaal uit de weg ging. Alles wat ons aan noodlot is overkomen, vloeit voort uit het concubinaat van de Pruisische oligarchie met het industriekapitaal. Dit had de vernietiging van de op standen gebaseerde grondslagen van een gezond Duitsland en het uiteenvallen van het volk tot gevolg. En de geografisch-politieke staatsgedachte dat de buitenlandse politiek zich meer op de export moest oriënteren, leidde weer tot een volledig ‘tegen de geografie in’ gevoerde Wereldoorlog.

1 De slag bij Vionville en Mars-la-Tour in augustus 1870 was een van de beslissende gevechten in de Frans-Duitse oorlog van 1870/71 en waarschijnlijk de laatste keer in de krijgsgeschiedenis dat de cavalerie streed tegen een overmacht aan infanterie, maar toch zegevierde in de strijd.

2 Geen wever weet wat hij weeft.